

1560), 2) μετάφρασιν καταθέσεως ὀθωμανῶν ναυτῶν συλληφθέντων ὑπὸ μαλτέζων πειρατῶν καὶ ἀπελευθερωθέντων ὑπὸ Ἑνετῶν (f. 238, τουρκικὴ χρονολογία 1036) καὶ 3) τὴν ἄκρως ἐνδιαφέρουσαν «*Relazione finale del Capitano della guardia del Regno di Candie*» M o l i n o, (f. 502-508, ἄνευ χρονολογίας, πάντως μετὰ τὸ 1650).

Εἰς τὴν τρίτην τέλος ὁμάδα τῶν συμμίκτων ὑπάγονται διάφορα ἄλλα ἔγγραφα, ἥσσονος ἐνδιαφέροντος, ὅπως π.χ. σημειώσεις ἐξόδων, ὑπομνήσεις χρεῶν καὶ ἄλλα παρόμοια.

5.

ΝΟΘΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, περὶ τῶν ὁποίων ἔγραψα εἰς προηγούμενον τεῦχος τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν»¹, ἀνέφερα καὶ τὸν σωζόμενον εἰς κώδικα τῆς Bodleian Library εἰς Oxford λόγον «*Εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον, ἀναγιγνωσκόμενον τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀκαθίστου*»². Τὸ κείμενον φέρεται εἰς τὸν κώδικα ὡς ἔργον «*τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ ἱεροσολυμίτου*». Τὸ ἴδιον ὅμως αὐτὸ κείμενον, ὅπως διεπίστωσα ἀργότερον, εἶχε δημοσιευθῆ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀπὸ κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, εἰς τὸν ὁποῖον φέρεται ὑπὸ τὸν τίτλον «*Αὐτοκράτορος Θεοδώρου λόγος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν Θεοτόκον ὀφείλων ἀναγιγνώσκεσθαι ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Ἀκαθίστου*»³. Καθ' ὅσον γνωρίζω τὸ κείμενον τοῦ λόγου αὐτοῦ διεσώθη μόνον εἰς αὐτὰ τὰ δύο χειρόγραφα, ἀμφοτέρω τοῦ 14. αἰῶνος.

Ἐσωτερικὰ τεκμήρια διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέως εἶναι 1) ἡ εἰς σελίδα 574 τοῦ κώδικος τῆς Bodleian φράσις «*ἀπεπνίγη ὁ ροῦς ἐκ τοῦ παρ' αὐτὰ ὁ τὸν ροῦν κατὰ τῆς Βυζαντίδος κινήσας*», ἀντίστοιχος πρὸς τὴν εἰς σελίδα 187 τοῦ δημοσιευθέντος εἰς «*Σωτήρα*» κειμένου «*ἀπεπνίγη ὁ ρῶς ἐκ τοῦ παρ' αὐτὰ ὁ ἰὸν ροῦν κατὰ τῆς Βυζαντίδος κινήσας*», καὶ 2) ἡ μεγάλη ὁμοιότης

¹) «Κρητικά Χρονικά» Γ', σ. 96, καὶ σημ. 45.

²) Baroccianus Graecus 197, 573-579.

³) Περιοδικὸν «Σωτήρ», Ἀθῆναι, 1894, τόμος 16, σ. 186-192. Τὸ ἔργον δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν Patrologia Graeca, δὲν ἀναφέρεται δὲ οὔτε ὑπὸ τοῦ I. B. Παπαδοπούλου εἰς τὴν μονογραφίαν του περὶ Θεοδώρου II τοῦ Λασκάρως (Paris 1908). Εἰδικῶς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Παπαδοπούλου Κεραμέως καὶ ὑπὸ τοῦ A. Vasiliev, ἐνθα κατωτέρω. Περιγραφή ὀλοκλήρου τοῦ κώδικος εἰς Σακελλίωνος Ἰ., Κατάλογος τῶν Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1899, 55.

πολλῶν χωρίων τοῦ λόγου πρὸς τὸν φερόμενον· ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ κατ' ἀκροστιχίδα καὶ συνοδεύοντα τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον «Κανόνα».

Μὲ τὴν λέξιν «Ρῶς» καὶ «Ροὺς» τῆς παραδόσεως τοῦ ὡς ἄνω κειμένου ἐννοοῦνται οἱ Ρῶσοι. Ρωσικὴ ὁμως ἐπιδρομὴ ἀπὸ θαλάσσης — ὅπως περιγράφεται εἰς τὸν λόγον — κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ⁴, ἢ δὲ ὑπὸ ἰνῶν συγγραφέων χρῆσις τοῦ ὀνόματος «Ρῶς» ἢ «Ροὺς» πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν Ἀβάρων — εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἀνεφέρετο βεβαίως ὁ λόγος, ἂν εἶχε γραφῆ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου — εἶναι κατὰ πολὺ μεταγενεστέρα τοῦ Ἀνδρέου⁵. Ἐπιπλέον ὁ «Κανὼν» τοῦ Ἰωσήφ, ὁ συνοδεύων τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον, ἔχει γραφῆ κατὰ τὸν 9. αἰῶνα καὶ εἶναι πολὺ πιθανώτερον ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ λόγου ἐδανείσθη φράσεις ἀπὸ τὸν «Κανόνα» παρὰ τὸ ἀντίστροφον,

Κατὰ ταῦτα ὁ λόγος δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου. Τοῦτο νομίζω ὅτι ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι δὲν διεσώθη εἰς χειρόγραφα παλαιότερα τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λασκάρως (1245-1258). Ὅτι δὲ πράγματι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω αὐτοκράτορος δὲν ὑπάρχει δυσκολία νὰ τὸ δεχθῶμεν, διότι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης εἶναι καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Παρακλητικοῦ Κανόνος» εἰς τὴν Θεοτόκον, τὸ δὲ ὕφος τοῦ λόγου εἰς τὴν Θεοτόκον ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ μὲ τὸν τέταρτον λόγον τοῦ «περὶ θεωνυμίας»⁶. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον μένει ἀνεξήγητον εἶναι πῶς ὁ κωδικογράφος τοῦ Baroccianus gr. 197 Γαλακτίων Μαδαράκης, ὁ ἄλλως τόσον προσεκτικὸς καὶ τόσα ἐνδιαφέροντα κείμενα συγκεντρώσας εἰς τὸν κώδικά του⁷, ἐργαζόμενος περὶ τὰ μέσα τοῦ 14. αἰῶνος εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιέπεσεν εἰς τὸ λάθος νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης ἔργον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς γενομένης ἐνταῦθα συσχετίσεως τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης μὲ ἐγκώμια εἰς τὴν Θεοτόκον δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι

⁴) Τὸ θέμα ἐξετάζεται διεξοδικῶς εἰς V a s i l i e v A., The russian attack on Constantinople in 860 (Cambridge Mass. 1946), ἰδίως σ. 6-13, 103-105, 176 καὶ 187. Οἱ Ρῶσοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ρῶς ἀναφέρονται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ρωσικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλίας τοῦ Φωτίου.

⁵) V a s i l i e v A., La Russie primitive et Byzance, εἰς «Orient et Byzance» IV (Paris 1930), 14.

⁶) M i g n e, PG, 140, 763-770. Καὶ τὰ δύο κείμενα δὲν ἀποτελοῦνται παρὰ ἀπὸ συλλογὴν ἐπιθέτων καὶ χαρακτηρισμῶν.

⁷) Περιγραφὴ εἰς C o x e, Catalogi κτλ.

ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἔχουν ἐκδοθῆ εἰς Migne ὀκτὼ λόγοι⁸ περὶ τῆς Θεοτόκου, εἰς δὲ τὸν κώδικα Laudiensis graecus 81 φέρονται ἀνέκδοτοι καὶ ἄλλοι⁹. Ἐπίσης καὶ κανόνες του περὶ τῆς Θεοτόκου ἄλλοι ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἄλλοι παραμένουν ἀνέκδοτοι¹⁰. Ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεὺς συνεκέντρωσε πολλὰ χωρία ἰδίως ἐκ «Θεοτοκίων» τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης ἔχοντα μεγίστην ὁμοιότητα μὲ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου¹¹.

Λόγω τῆ ἐξαιρετικῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ οὕτω τεθὲν θέμα δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἀντίστοιχοι ὁμοιότητες εὐρίσκονται καὶ εἰς τοὺς περὶ τῆς Θεοτόκου λόγους τοῦ Ἀνδρέου. Οἱ λόγοι του «εἰς τὴν ἁγίαν γέννησιν» Δ',¹² καὶ «εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν» Ε',¹³ παρουσιάζουν μεγάλας ὁμοιότητας καὶ μὲ τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον καὶ ἐπὶ πλέον μὲ τὸν Κανόνα τοῦ Ἰωσήφ¹⁴. Αὕτη αὕτη ἄλλωστε ἡ τεχνικὴ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ἡ προσφώνησις τοῦ Ἀγγέλου, ἡ ἀπάντησις τῆς Θεοτόκου, ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Ἀγγέλου καὶ οἱ δισταγμοὶ τοῦ Ἰωσήφ εἶναι καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ δευ-

⁸) M i g n e, PG, 97, 805-913 καὶ 1045-1092.

⁹) Περί τοῦ κώδικος πρβλ. C o x e H., Catalogi manuseriptorum bibliothecae Bodleianaee. I, 1863, 563 κ.έ. καὶ «Κρητικά Χρονικά» ἐνθ' ἀν. σημ. 45. Τὴν ἐξαιρετικὴν ἀπὸ δογματικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως σημασίαν τῶν ἐκδεδομένων λόγων τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὴν Θεοτόκον τὴν ἀνέπτυξαν πολλοὶ εἰδικοὶ θεολόγοι. Πρβλ. ἰδίως C a r l i L., La morte e l'assunzione di Maria Santissima nelle omelie greche dei secoli VII-VIII (Roma 1941) 59-76, J u g i e M., La mort et l'assomption de la Sainte Vierge (Studi e testi 114, Roma 1944) 234-245 καὶ F a l l e r P. O., De priorum saeculorum silentio circa assumptionem B. Mariae Virginis (Romae 1946) 9-18. Ὁ C a r l i, ἐνθ' ἀν. 63, συνδέει τοὺς λόγους τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου μὲ ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς τότε θρησκευτικῆς ζωῆς εἰς Κρήτην.

Τὴν γνωριμίαν μου μὲ τὴν βιβλιογραφίαν αὐτὴν τὴν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Milton A n a s t o s, καθηγητὴν τῆς Βυζαντινῆς Θεολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Harvard, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὰς εὐχαριστίας μου.

¹⁰) Σοφρονίου Εὐστρατιάδου, «Νέα Σιών» 27, 1935, 18 κ.έξ. καὶ M i g n e, PG, 97, 1316 κ.έ.

¹¹) Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ Κ ε ρ α μ έ ω ς Α., Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος, οἱ Ρῶς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος (Ἀθῆναι 1903), 50-54.

¹²) M i g n e, PG, 97, 861-881.

¹³) M i g n e, ἐνθ' ἀν., 881-913.

¹⁴) Πρβλ. μερικὰς σποραδικὰς ἐκφράσεις: «Χαῖρε τῆς χαρᾶς τὸ προοίμιον καὶ τῆς ἀρᾶς τὸ συμπέρασμα», «νεφέλη ὀλόφωτε», ἀσάλευτος πύργος», «τὸ πάντων προφητῶν καὶ πατριαρχῶν ἐγκαλλώπισμα». Τὰ χωρία εἶναι πολυάριθμα καὶ εἰς τοὺς ἐκδεδομένους καὶ εἰς τοὺς ἀνεκδότους λόγους τοῦ Ἀνδρέου.

τέρου μέρους τοῦ Ε' λόγου τοῦ Ἀνδρέου¹⁵. Χαρακτηριστικὸν δὲ διὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς Θεοτόκου ὡς «Υπερμάχου Στρατηγοῦ» εἶναι τὸ ἀκόλουθον ἐκ τοῦ εἰς Λάζαρον κανόνος τοῦ Θεοτοκίου τοῦ Ἀνδρέου : «Τὴν πόλιν σου φύλαττε, θεογεννητορ ἄχραντε· ἐν σοὶ γὰρ αὕτη πιστῶς βασιλεύουσα, ἐν σοὶ καὶ κρατύνεται· καὶ διὰ σοῦ νικῶσα, τροποῦται πάντα πειρασμὸν καὶ σκυλεύει πολεμίους καὶ διέπει τὸ ὑπήκοον»¹⁶.

Αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ ἔχουν ὡς σκοπὸν νὰ δείξουν ὅτι πλὴν τῶν Θεοτοκίων τοῦ Ἀνδρέου καὶ οἱ λόγοι του ἐπίσης ἔχουν ὁμοιότητας πολ-
λὰς μὲ τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον καὶ ὅτι πλέον ὁ «Κανὼν» τοῦ Ἰωσήφ δὲν εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπον ἔργον, ἀλλ' ἐν πολλοῖς στηρίζεται εἰς ὑλι-
κὸν εὗρισκόμενον καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἀνδρέου. Σημειωτέον πάν-
τως ὅτι αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ δὲν σημαίνουν κατ' ἀνάγκην καὶ ἄμεσόν
ἐξάρτησιν, διότι εἶναι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας
καὶ ρητορικῆς νὰ χρησιμοποιοῦν «κοινούς τόπους» ὑπὸ νέαν ἐκάστοτε
μορφήν. Εἰς τὴν προκειμένην δὲ περίπτωσιν ἡ κοινότης τῶν χαρα-
κτηρισμῶν δέον νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν κοινὴν πηγὴν ὅλων, τὴν Παλαιὰν
Διαθήκην. Διὰ τὴν κατανόησιν ὅμως τοῦ ὕφους τοῦ Ἀνδρέου, τοῦ
ἀναμφισβητήτως ἐνὸς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ρητόρων τῆς Ὁρθοδοξίας,
εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν καὶ ὅσα ἔλαβεν ἐκ τῶν προγενεστέρων
του καὶ ὅσα ὁ ἴδιος ἔδωκεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

6.

Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΚΑΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Εἰς Vogel. Gardhausen¹ ἡ Γόρτυνα ὡς κέντρον κωδικογραφίας ἀντιπροσωπεύεται ἅπαξ μόνον, διὰ τοῦ ἐκ Σπάρτης καταγομένου Δη-
μητρίου Τριβώλη, ἀντιγράψαντος ἐκεῖ τὸν κώδικα Monacensis 449,
περιέχοντα τὰς «Ἐννεάδας» τοῦ Πλωτίνου καὶ ἀποτελοῦντα σήμερον
ἓναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους φορεῖς τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου
αὐτοῦ². Εἰς τὴν Γόρτυνα ὅμως ἦτο καὶ ἡ κατοικία τοῦ Μιχαὴλ Ἀ-
ποστόλη, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἐνὸς φυλλαδίου του :

¹⁵) M i g n e, ἐνθ' ἀν., 893 κ.έ.

¹⁶) M i g n e, ἐνθ' ἀν. 1385.

¹) Die griechische Schreibern des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909, 105.

²) H e n r y P., Études Plotiniennes, II Les manuscrits des Ennéades, Brussels 1941, 206-210. Τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα ἔχει ὡς ἐξῆς : «Ἡ βίβλος ἡδε ἐγράφη διὰ τῆς ἐμῆς χειρὸς Δημητρίου Τριβώλου Πελοποννησίου ἐκ Σπάρτης διατρίβοντος ἐν πόλει Κρήτης Γορτύνη μετὰ τὴν τῆς ἐμῆς πατρίδος ἄλωσιν ἐν ἔτει 1570γ'».